

סימן כד

פורים משולש

כפי מה שאומר:

חיובי הפורים

"וראשונה אזכיר חיוב מצות פורים בכמה דברים הוא ואומר כי הם עשה. ג' תלויים בדבור וג' במעשה. הג' התלויים בדבור הם מקרא מגילה והקריאה בתורה וההפסדה. ולומר על הנסים בתפלה וברכת המזון. הג' התלויים במעשה הם הסעודה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים".

ישנו חיוב נוסף שהרלב"ח משמיטו והוא איסור הספד ותענית, והוא רומז עליו בהמשך.

מקרא מגילה

"מקרא מגילה דינו מבואר במשנה ובגמרא והעתיקוהו כל הפוסקים בלי חולק שקורין ביום ו' שהוא י"ד".

טעמו של מקרא מגילה הוא כדברי הגמרא [מגילה ד' ע"ב]: "אמר רבה: הכל חייבין בקריאת מגילה (ובתקיעת שופר), ואין הכל בקיאתין במקרא מגילה, גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דשופר, והיינו טעמא דלולב". וישנו טעמו של רב יוסף שיובא להלן.

מתנות לאביונים

"מתנות לאביונים נראה שדינו בי"ד גם כן כקריאת המגילה. ונלמוד זה מהטעם שנתן רב יוסף להקדמת קריאת המגילה קודם השבת ולא יקראו אותה בשבת מפני שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה. וכן תניא בגמרא

פסק השו"ע [תרפ"ח, ו'] לגבי פורים משולש: "יום חמשה עשר שחל להיות בשבת אין קורין המגילה בשבת, אלא מקדימים לקרותה בערב שבת, וגובים מעות מתנות עניים ומחלקים אותם בו ביום; וביום שבת מוציאים שני ספרים ובשני קורין; ויבא עמלק; ואומרים: על הנסים; ואין עושים סעודת פורים עד יום אחד בשבת".

נבדוק את דיני פורים משולש עפ"י תשובת מהרלב"ח (סימן ל"ב) שהוא כידוע עורר על מנהג הסעודה בט"ז אדר.

פתיחה

"בבואי לעיר הקדושה הזאת ירושלם עיר הקדש טוב"ב ברחמי שמים ונתתני אל לבי לדעת מעשה המצוות הנהוגות בה אולי יזכני צורי לקיימן כראוי, באה לידי בתוכן מצות הפורים כשחל ט"ז בשבת והיה דבר חדש אצלי יען כי העיר הקדושה הזאת היא ודאי מוקפת חומה מימות יהושע בן נון כמוזכר במשנה בסוף ערכין, ובהיותו נפל הפורים בחול ודאי קורין בט"ז דוקא, ושאר דיני הפורים חיוב כלם הוא ביום ההוא בעצמו ואין לנו בי"ד זולת שאסור בהספד ותענית. וכל העיירות שנתגדלתי בהם היו ודאי בלתי מוקפות או ספק מוקפות ובהן עיקר חיובי מצות פורים היה בי"ד, אמנם בכאן שעיקר החיוב הוא בט"ז נפל הספק בינינו בקצת חיוב דיני הפורים מתי נקיים אותם שעם היות בא מפורסם בספרי הפוסקים מתי היו הקצתם, בקצתם לא כתבו דבר והוצרכנו לשאת ולתת בהם. ואחר המשא ומתן עלתה הסכמות רוב חכמי העיר הזאת טוב"ב לדעתי הקצרה והיא

חבל נחלתו

לחלק מעות ודאי חייבים לחלק ביום קריאת המגילה".

תוס' שהוזכר, כתבו שרב יוסף אינו חולק על רבה אלא מוסיף טעם התולה את העברת קריאת מגילה משבת בכך שקריאת מגילה ומתנות לאביונים תלויות זב"ז, וע"כ אף במקדש שאין שבות וגזירת רבה לגבי לולב ושופר אינה חלה, בכ"ז לגבי מגילה אף במקדש לא קראו משום מתנות לאביונים שהן דוקא בממון. דברים אלו חולקים על דברי החזו"א [אר"ה קנ"ה א'] שכתב: "אבל אין סברא דמשום דיוצאין מתנות לאביונים במעות אי אפשר בשבת, דשפיר יש לקיים בבשר ויין, וצ"ע על דבריו.

קריאת התורה

"הקריאה בתורה נראה שהוא בשבת ונלמוד זה מהמשנה שאמרה שפורים ויבא עמלק ופורים לבני כרכים הוא בט"ו, ודוקא המגילה משום גזירה דרבה מקדימים אבל קריאה בתורה שהיא בצבור ליכא טעמ' לאקדומי. ובמה מפטירים לא נתבאר במשנה ולא בגמרא גם לא בספרי הפוסקים זולתי בפירוש המשנה להרמב"ם שכתב שמפטירים 'פקדתי' והדין נותן כן כי היא מענין פרשת ויבא עמלק. ואף על גב שמפטירים בה בשבת הקודם בפרשת זכור אין חשש בזה כלל. וראיתי כתוב שלדעת הרמב"ם בפירוש המשנה קורין פרשת זכור בשבת שלפורים עצמו ולא השבת הקודמת. וטעות הוא זה ואין צריך להאריך בביטולו".

כאמור הרלב"ח התבסס על פ' המשנה לרמב"ם [פ"ג מ"ז]. וכנראה שרע"ב התבסס על הרמב"ם שכתב אף הוא כן בפירושו [פ"א מ"ב] ועליו התבסס הרדב"ז [ה"ו ב' אלפים ק"ה].

דמסייע ליה הואיל ואמרו כפרים מקדימין וכו' גובים בו ביום ומחלקים בו ביום מפני שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה. וכן כתב הרמב"ם בפ"ב מה' וז"ל: 'בני כפרים שקדמו וקראו בשני או בחמישי אם חלקו מעות לאביונים יצאו'. (וצ"ע למה כתב אם חלקו בדיעבד ולא אמר מחלקים, וכבר הליץ בעדו הרב בעל מגיד משנה שלמד כן מהמשנה שאמרה מותרים בהספד וכו' ומתנות לאביונים משמע. אבל לא חייבים אלא רשאים ואף פירוש הבריתא כן הוא לדעתו עד כאן לשונו. ונראה לעניות דעתי לומר עוד בטעם זה כתלמיד הדין לפני הרב שדעת הרמב"ם היא שכיון שהבריתא הזאת הובאה בגמרא לסיועי רב יוסף והוא חולק על רבה דאף על גב דלאו חולק ממש הוא אלא שאינו מודה בטעמו, והוסיף יותר דנ"מ למקדש דליכא שבות וכדכתבו התוס' (ד' ע"ב ד"ה רב יוסף). מ"מ לדעת רבה ליכא האי טעמא כלל ואם כן הבריתא נר' שחולק' עליו ורבה ורב יוסף הלכתא כרבה, וא"ה אית לן למימר שסובר רבה דהאי בריתא לאו לחיובא היא אלא רשאים קאמר. כדקאמר במתניתין מותרים וכיון דלאו לכתחלה היא האי טעמא לא מקדימין מקרא מגילה מחמתיה קודם השבת ואף על גב דבגמרא איתניה לסיועי לרב יוסף איבר' דהכי הוא כפי פשטא אבל רבה אית ליה האי פירוקא וכיון דהבריתא לא היא תיובתיה כפום האי פירוש' אית לן למפסק כותיה זה נראה טעמו של הרמב"ם).

מ"מ בין יהיה זה טעמו של הרב או לא נראה דבנושא שלפנינו יסבור הרב דחייבים במתנות לאביונים ב"ד עם קריאת המגילה ודוקא לבני הכפרים שמקדימים ליום הכניסה כתב הרב אם חלקו וכו' משום דביום הפורים עצמו יכולין לחלק ולפי' דוקא רשאים להקדים ולחלק ביום הכניסה ולא חייבין, אמנם בכאן דביום החיוב עצמו שהוא ט"ו אי אפשר להם

חבל נחלתו

על הנסים

לאכול חמץ בפסח ומזה הטעם אמר ר' יהושע בן לוי שואלין ודורשין בענינו של יום כדי לזכור שהיום פורים וזה ברור.

סעודת פורים

"בדין הסעודה יש ספק כי כפי הנר' מהירוש' מאחרים אותה ליום ראשון. וכיון שהביאו הרי"ף ז"ל נראה דראוי לעשות כן. גם בספר כל בו כן כת' בפ' והעתיקו מספ' ארזות חיים. ושמענו שגדולי החכמים הנמצאים בעיר הקדושה הזאת עתה מקרוב חלקם בחיים כן הנהיגו. האמת שהדבר הזה קשה מאד לשכל לקבלו שכיון שחייב הסעודה בפורים אנו לומדין ממ"ש הכתוב שמחה ומשתה ועיקר הפסוק בא לומר שאסורים בהספד ותענית וביום ראשון מותר בתענית לבני עיירות לפחות ויש לנו לאסור של זה בזה איך יעשו בני ט"ו הסעודה ביום שיכולים להתענות בו בני י"ד".

הוזכר לעיל שדין הספד ותענית אינו מבואר בדברי הרלב"ח ואף בפסיקת השו"ע לא בואר דינם בפורים משולש. מדברי הרלב"ח נראה שבמוקפים שעושים סעודה אסורים בהספד ותענית ומקשה על חילוף המנהגים במקומות שונים. יש מן הראשונים כדוגמת האשכול [פורים סוסי"ח] שפרשו שסעודת פורים היא השלמה בלבד, ואין בה לא יעבור ואולי, לדעתו, גם הספד ותענית מותר וצ"ע.

"והנני מודה שטעות גדולה היא אלי לחלוק על זה מכח השכל כיון שבירושל' נאמר, ועם כל זה לענין מעשה אומר שכיון שהרמב"ם ז"ל אין כן דעתו בדאי כמבואר בהלכות שלא כתב שינוי כלל בענין הסעודה כשחל ט"ו בשבת לא להקדים ולא לאחר כמו שכתב בענין קריאת המגילה והוא הרב בזה המלכות יש לנו לעשו' מעשה ע"פ. גם הרא"ה

"על הנסים נראה שדינו לומר אותו בשבת שהוא ט"ו ולא ביום ר' כי דוקא במ"מ מקדימין ולא בשום דבר אחר זולתי במתנות לאבינוים התלויות במ"מ כמו שנתבאר. ואף על גב דאנו מברכים בקרית המגילה שעשה נסים. עם כל זה לא נפטיק בתפלה כיון דאכתי לא מטא חיוביה. והם אמרו דנקדים לקרוא המגילה ומשום הכי מברכים עליה אבל בתפלה לא מפסקינן".

בתשובת הרדב"ז שהובאה לעיל ממשיך: "והוא (רע"ב) לא הזכיר על הנסים ונ"ל דפשוט היה אצלו שאומרים אותו בשבת. וכתב בעל בית יוסף (סי' תרפ"ח) ומצאתי כתוב שמנהג ירושלים לגבות מעות מתנות עניים ולחלקם בו ביום ואין אומרים בו על הנסים ואין מוציאין בו נס"ת כו' ובשבת יום ט"ו שהוא יום פורים אומרים על הנסים ומוציאין בו שני ספרים וקורין בשני יבא עמלק, ותמהני למה לא יאמרו על הנסים ביום ששי שבו קורין את המגלה ע"כ.

ואני תמהתי על תמיהתו דבשלמא מקרא מגלה דוחין אותה מטעמא דאמרן בגמרא אבל על הנסים אמאי דחינן הילכך מנהג יפה הוא וכן הוא דעתו. והא דשואלין ודורשין בענינו של יום היינו מפני שאר היום דבשאר שנים עסוקים במתנות עניים ובסעודת פורים וזוכרים אבל בשבת שחל להיות בט"ו שמתנות העניים מקדימין ליום ששי וסעודת פורים מאחרין ליום ראשון כדמשמע בירושלמי (יבואר להלן). צריך לשאול ולדרוש בשאר היום בהלכות פורים כדי שלא ישתכח כל היום והרב רבינו עובדיה חיבר חבורו בירושלים והיה יודע המנהג יפה. ועוד יש טעם אחר שאם יעשו כל הלכות פורים ביום י"ד יבואו לטעות ויחשבו שהוא עיקר וימנו ממנו שלשים ויבואו

חבל נחלתו

וכ"כ המאירי [מגילה ה' א']: "סעודת פורים התבאר שם גם כן שמאחרין ולא מקדימין שאע"פ שהקדימו קריאת המגילה אין שמחה בדין קדימה ונח לנו שתתאחר, ונראה הטעם שהרי נאמר בפירוש לעשות אותם ימי משתה ושמחה אותם ולא אחרים במקומם נמצא שלא חלה זמן חובתה עדיין ומאחר שלא חל זמן חובתה עדיין מאחרין אותה, מוטב שתדחה לזמן שהגיע חיובה משתעשה לזמן שלא הגיע חיובה עדיין, ובתלמוד המערב שאלו ויעשה אותה, והשיבו לעשות אותם כתיב את שמחתו תלויה בב"ד יצא זה ששמחתו תלויה בידי שמים, ועוד שהרי משלוח מנות היה נדחה, ומ"מ י"מ שמאחר שמקדימין בקריאת המגילה כמו שביארנו אף הם מקדימין בשמחה ולא נאמר אין שמחה אלא בזמנה אלא בהקדמת כפרים ויש שחולקים בה בעירות אבל מודים בה בכרכים הואיל והקדמתם לי"ד הוא זמן לרוב העולם ואיחורם עד למחר עבר זמנה לכל העולם וכן נראה ברור". ומדבריו עולה שבני כרכים יעשו סעודה בי"ד. וכ"כ הרע"ב [שם] לשיטה אחת.

ממשיך הרלב"ח:

"גם מצאנו תשו' אחת לרבני צרפת ז"ל וז"ל: שאלה ארבעה עשר שחל להיות בשבת דחינו מקרא מגילה משום דרבה נהי דמקרא מגילה דחינו משום דרבה משתה נעביד ביומיה כדאמרים (אצ"ל: כדאמרי) אבל שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה:

תשובה לא שייך דרבה הכא כי לעולם לא מיקלע לן ארבע עשר בשבת כיון שאין אדר נקבע שלא בזבד"ו כדי שלא יבא ניסן בב"דו ולדברי המשנה שאמרה חל להיות בשבת שלא היו נוהגים באותן הדורות סדר העיבור והדחיות שמסור לנו מימות ר' הלל ב"ר יהודה

ז"ל פי' הירוש' באופן לא ימשך הדין הנזכר ועם היות שאינו סובל פירושו הירוש' לפחות אין ראייה מהרי"ף ז"ל שהביא הירושלמי לפסוק שמאחרים הסעודה ביום ראשון. ונר' שטעמם ז"ל שהתלמוד שלנו חולק על הירוש' כיון שאמרו סתם אבל שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה מלבד אותם הקושיות שהקשה הר"ן כנגד אותו הירושלמי מתלמוד שלנו. ועם היות שהוא טרח להשיבה עם כל זה בעיני כל הראשונים והרמב"ם ז"ל עמהם נראה שהתלמוד שלנו חולק על אותו הירושלמי ואין לעשות כמותו".

יצוין שהרשב"א [מגילה דף ה' ע"א] אף הוא חלק על פסיקת הרי"ף:

"וגרסי' תו התם וכתבו גם הרב ז"ל בהלכות אבל סעודת ראש חודש וסעודת פורים מאחרין ולא מקדימין. ר' זעירא בעי קומי ר' אבהו ויעשו אותם בשבת? א"ל לעשות אותם ימי משתה ושמחה את שמחתו תלויה בבית דין, יצא זה ששמחתו תלויה בידי שמים, ולא נתברר לי פירושו דהא כתיב: והימים האלה נזכרים ונעשים בכל שנה ושנה בזמניהם ולא יעבור ונעשה היינו סעודה, וכדגרסי' בירושלמי נזכרים ונעשים נזכרים לקריאה ונעשים לסעודה, וכי תימא הני מילי בני כרכים לא יעברו עד ששה עשר דלא יעבור לששה עשר קאמר, אבל עירות מאחרין עד ט"ו נ"א — ט"ז, הא נמי לא אפשר חדא דזמנו של זה לא זמנו של זה, ועוד דא"כ אף לקריאה נימא כן. ובגמ' אמרו באלו אמרו מקדימין מ"ט דכתיב ולא יעבור ואתרוייהו קאי, ועוד דהא תניא אבל שמחה לא תהא נוהגת אלא בזמנה דמשמע לכאורה דלאו למקדימין בלבד קאמר אלא כללא הוא לכולהו".

עולה מדבריו שסעודת פורים צריכה לנהוג בשבת ולא למחרת השבת.

חבל נחלתו

כדאמרינן מחלפי סעודתייהו אהדדי והוא מבואר לנבון".

יצויין שהארחות חיים בטעמים שמביא לדחיית הסעודה ליום ראשון כתב: "והטעם שאין עושין אותה בשבת משום דלא מצו לקיומי ומשלוח מנות איש לרעהו. וברושלמי נותן טעם... ובדבריו מסכים לדברי מהרלב"ח שמשלוח מנות מחובר לסעודה. אמנם החזו"א [קנ"ה, א'] כתב: "ולאמור נראה דחז"ל ט"ו בשבת דבני כרכין קורין בע"ש. משלוח מנות ומתנות לאביונים בערב שבת... ודבריו תמוהים.

הספד ותענית

לגבי הספד ותענית ביום זה לבני פרזים ודאי שמותר. ולמוקפים הפוסקים נחלקו בכך – עי' מקראי קודש לרב משה הררי [פ"טו הערות מ' ומ"א].

וכך סיכם את ההלכה בפאת השולחן [ג', ט"ז]: "בירושלים כשחזל ט"ו בשבת אין קורין המגילה בשבת אלא מקדימים לקרותה בע"ש וגובים מעות מתנות עניים ומחלקים אותם בו ביום. וביום השבת מוציאין שני ספרים ובשני קורא ויבוא עמלק ומפטיר פקדתי וכו' (רמב"ם בפ' המשניות פ"ג דמגילה [מ"ו] ותוי"ט פ"ג שם מ"ד ורע"ב פ"א מ"ב דלא כתוי" [פה"א] וכ"כ מג"א [או"ח תרפ"ח ס"ק ח'] בשם הרלב"ח) ואומרים על הניסים. ולא ביום ו' ואין עושין סעודת פורים עד יום א' בשבת. ואין אומרים תחנונים ביום גם במנחה (פה"א ריש ח"א) וי"א דעושין הסעודה בשבת אבל סברא ראשונה עיקר".

משנת תר"ע למנין שטרות כאשר כתב רב האי, באותן הדורות הוה מקלע ארבע עשר בשבת והיו מקדימין כפרים ועיירו' ליום הכניסה ולעולם אימא לך השמחה עצמה היו עושים בשבת וגם חמשה עשר דמוקפים דמקלע בשבת שנינו כפרים מקדימין ליום הכניסה ועיירות גדולות ומוקפו' חומה בערב שבת ולעולם אימא לך לשמחת מוקפים בשבת עבדי לה עד כאן לשונו. גם החכם השלם כהר"ד ישראל אשכנזי מצא ראייה בתלמודינו דאין מאחרין השמחה ליום ראשון ממאי דחלקו רב ושמואל בפרק בני העיר על פורים שחל להיות בערב שבת רב אמר מקדימין כי היכי דלא תקדום עשייה לזכירה ושמואל אמר מאחרים כיון דאיכא מוקפין דעבדי בחמסר עשייה וזכירה בהדי הדדי קאתיין. הרי אמרו בכאן בפירו' דעבדי מוקפין בחמסר. ואם הסעודה אינן עושים בט"ו מאי קעבדי הרי מקרא מגלה ומתנות עבדי ב"ד מלבד שסת' עשייה בפורים הוא על המשת' וכן אמ' בריש המסכתא אשכחן עשייה זכירה מנא לן וכו' מכל הלין עבדנו עובד' מהסעודה בשבת".

כאמור, השו"ע [תרפ"ח, ר'] פסק שעושים את הסעודה ביום ראשון וכן הביא המשנה ברורה מהמג"א והקרוב נתנאל, וכ"פ התשב"ץ [ה"ג סי' חצ"ר] והנו"ב [מהדו"ק או"ח מ"ב]. אולם הפר"ח סבר לעשות מספק הן בט"ו והן בט"ז.

משלוח מנות

"ומנות איש לרעהו זמנן הכי הוא כי המנות הם מהסעודה שהוא עושה לעצמו לפעמים